

MIĘDZYNARODOWE KONSORCIUM
NAUKOWO-EDUKACYJNE
imienia Luciena Febvra

CZŁOWIEK W HISTORII VS HISTORIA CZŁOWIEKA

Monografia zbiorowa

Warszawa-Paryż 2021

Recenzenci
dr hab. Zbigniew Karpus
dr hab. Andrij Szapowal

Projekt okładki
Ihor Sribniak

Na okładce –
z góry: *Perykles* (Περικλῆς) – ateński polityk, *Jarosław Mądry* – książę,
Lorenz von Stein – niemiecki prawnik, historyk, ekonomista
w środku po lewej stronie: *Józef Piłsudski* – marszałek Polski
w środku po prawej stronie: *Symon Petlura* – Naczelnny Ataman
od dołu: *Mykoła Pirogow* – chirurg, Iwan Ogienko (metropolita Hilarion),
Recep Tayyip Erdoğan – Prezydent Turcji

Redaktor
dr hab. Ihor Sribniak

Opracowanie typograficzne
Anastasia Zoria

Korekta
Zespół

ISBN 978-83-652793-4-7

© Copyright by
Maria Bazaeva, Anna Chlebina,
Vladislava Czajka, Oksana Drach, Igor Girich,
Serhii Holovanov, Svitlana Holosko, Dmytro Hryn',
Lyubomyr Hubytskyi, Giennadij Kazakow, Igor Kryvosheia,
Wiktor Korotkyj, Andrij Kudriachenko, Andrij Kuzmenko, Roman Kuczma,
Yana Martianova, Hanna Melnyk, Olga Motsiyaka, Nadiya Onyschenko, Maryna Paliienko,
Dmytro Petrenko, Wołodymyr Rychka, Jurij Rychka, Artem Salamakha,
Grzegorz Skrukwa, Viktoriia Soloshenko, Ihor Sribniak,
Milana Sribniak, Yurii Stetsyk, Tetiana Szerszowa,
Andriy Temchenko, Natalia Tsivak,
Mykoła Tymoszyk,
Yevhenia Zubenko

© Copyright by
Międzynarodowe konsorcjum
naukowo-edukacyjne im. Luciena Febvra

Warszawa-Paryż 2021

Wydawca
Międzynarodowe konsorcjum
naukowo-edukacyjne im. Luciena Febvra

Książka została przygotowana przy wsparciu
Komitetu badań naukowych MKNE
im. Luciena Febvra

Druk
Centrum naukowo-wydawnicze im. O.Pritsaka
pritsak-center.com

ЗМІСТ

АНТИЧНІСТЬ

Сергій Голованов

ШЛЯХИ ТРАНСФОРМАЦІЇ АНТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ
В УМОВАХ КРИЗИ ПОЛІСНОЇ СИСТЕМИ..... 5

Роман Кучма

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ
ПІД ЧАС РУЙНАЦІЇ ПОЛІСНОЇ СТРУКТУРИ..... 16

Дмитро Петренко

ПРИЧИНИ, ХАРАКТЕР ТА ЗМІСТ ПРОЦЕСУ «ВЕЛИКОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ
НАРОДІВ» у I–IV ст. н.е. НА ТЕРЕНАХ ЄВРОПИ 22

ІСТОРІЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ – УКРАЇНИ

Андрій Темченко

МІФОЛОГІЯ ПАРАЛЕЛІЗМУ В МАГІЧНО-ЛІКУВАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ УКРАЇНЦІВ 32

Володимир Ричка

ТРАДИЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ..... 39

Любомир Губицький, Ганна Мельник

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
НАПРИКІНЦІ XVIII – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст. 53

Ігор Кривошея, Юрій Стецик

МОНАСТИРСЬКА СПІЛЬНОТА УМАНСЬКОГО ВАСИЛІАНСЬКОГО МОНАСТІРЯ
(1810 – 1815 рр.): ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД, БІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД..... 59

Ігорь Гирич

ЯЗЫК, НАЦИОНАЛЬНАЯ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ:
УКРАИНСКАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ XIX – НАЧАЛА XX вв. В ПОИСКАХ ПУТИ РАЗВИТИЯ 69

Дмитро Гринь

СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ В МІСТАХ УКРАЇНИ 1920–30-х РОКІВ:
ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА 94

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Геннадій Казаков

БЕЛЬГІЙСЬКЕ ПИТАННЯ В АМЕРИКАНО-НІМЕЦЬКИХ ВІДНОСИНАХ У РОКИ
ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПЕРІОД НЕЙТРАЛІТЕТУ (1914–1917 рр.) 102

Євгенія Зубенко

З ІСТОРІЇ СЕКСУАЛЬНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЖІНОК ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
(«위안부 – УВІАНБУ» В «БУДИНКАХ ВТІХ» ДЛЯ ЯПОНСЬКИХ ВОЯКІВ) 108

Марія Базасва

ОСВІТНІ ПРОГРАМИ В СТРУКТУРІ ДЕРЖАВНОЇ
ПОЛІТИКИ США ЩОДО ВЕТЕРАНІВ (1939–1956 рр.) 114

Андрій Кудряченко

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ФРН: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВТІЛЕННЯ..... 124

Юрій Ричка

З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ БАСКСЬКОГО ЕТНОНАЦІОНАЛІЗМУ 143

Ольга Моціяка

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ПОЛІТИКИ ПАРТІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ І
РОЗВИТКУ (ТУРЕЧЧИНА) ЩОДО КРАЇН БАЛКАНСЬКОГО РЕГІОНУ, 2002–2020 рр. 149

ІСТОРІЯ ТАБОРОВОЇ ПРЕСИ

Світлана Голоско, Ігор Срібняк

УКРАЇНСЬКІ ТАБОРОВІ ЧАСОПИСИ ПОЛОНЕНИХ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ ЦАРСЬКОЇ АРМІЇ У НІМЕЧЧИНІ ТА АВСТРО-УГОРЩИНІ, 1915-1918 рр. (Історіографія та джерела)..... 155

Яна Мартьянова, Ігор Срібняк, Ганна Хлебїна

МАТЕРІАЛИ ЧАСОПISУ «УКРАЇНСЬКИЙ СКИТАЛЕЦЬ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ТАБОРОВОГО ПОВСЯКДЕННЯ ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ УГА В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1922 р.)..... 161

ЛЮДИНА І СОЦІУМ

Оксана Драч

МИКОЛА ІВАНОВИЧ ПИРОГОВ: СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛА КРИЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ..... 167

Віктор Короткий

ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ – ІСТОРИК, ВЧЕНИЙ-ЕНЦИКЛОПЕДИСТ 184

Наталія Цівак

З ЛИСТУВАННЯ БОРИСА ГРІНЧЕНКА З АГАТАНГЕЛОМ КРИМСЬКИМ: «ДУМКИ В ГОЛОС» (1892 р.)..... 187

Ігор Срібняк, Марина Палієнко

«ВІРНИЙ ШЛЯХ ДЛЯ ПРАЦІ...»: КАР'ЄРНІ ЩАБЛІ ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖОГО АНТОНА ПУЗИЦЬКОГО У ПЕРІОД ІНТЕРНУВАННЯ АРМІЇ УНР У ПОЛЬЩІ (1921–1922 рр.) 190

Андрій Кузьменко

АРХІТЕКТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. Г. ЗАБОЛОТНОГО У КИЄВІ В 1920–1940-х рр..... 198

Микола Тимошик

«Я НЕМОВ НА ПУСТЕЛІ ОДИН...»: ШВЕЙЦАРСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ОГІЄНКА (МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА) 214

Віктор Короткий, Артем Соломаха

ЛЕОНІД ГУБЕРСЬКИЙ: УНІВЕРСИТЕТСЬКИЙ ВИКЛАДАЧ, ДИПЛОМАТ-МІЖНАРОДНИК, ВЧЕНИЙ-ФІЛОСОФ 234

ВІЙСЬКОВА ІСТОРІЯ

Мілана Срібняк

УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВО-САНИТАРНІ МІСІЇ В ЄВРОПІ, 1918-1920 рр. (ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ)..... 237

Grzegorz Skrukwa

«ТАМТА WOJNA...» WOJNA POLSKO-RADZIECKA 1920 r. W LITERATURZE PIĘKNEJ I WSPOMNIENIOWEJ OKRESU PRL – WYBRANE PRZYKŁADY 243

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Вікторія Солошенко

РОЛЬ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УСПІШНОМУ ПОСТУПІ СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ..... 257

Тетяна Шершова

КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТЬ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ..... 264

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА

Владислава Чайка

МІЖКУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОЇ ДІАСПОРИ 271

Надія Онищенко

ПРО УКРАЇНСЬКУ ДІАСПОРУ – ІЗ ЗАРУБІЖНИХ АРХІВІВ: до виходу в світ двокнижжя професора Миколи Тимошика про національну книгу і пресу на чужині280

Любомир Губицький,

Київський національний торговельно-економічний університет

Ганна Мельник,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

За умов поширення пандемії коронавірусу (COVID-19), що викликала захворювання більше 200 млн. осіб, призвела до майже 5 млн. смертельних випадків, громадськість та держава долучаються до формування колективного імунітету через вакцинацію, в органічному зв'язку з розвитком різних форм профілактичних заходів, зростає роль праці лікаря. Тому актуальним залишається вивчення стану охорони здоров'я Київської губернії наприкінці XVIII – в першій половині XIX століття, коли фундаторами системи медицини були нарівні, як держава, так і меценати.

Не втратило досі значення дослідження Д.Де ля Фліза щодо медико-топографічного опису Київщини, у якому автор описав лікарські рослини, хвороби, поширені серед населення, причини, які спричиняли вказані хвороби, вплив звичаїв на здоров'я людей.¹ Дослідження причин захворювань киян І.Пантюхова розкрило значення якості ґрунту, води, каналізації, громадської гігієни, способу життя, освіти на здоров'я міської громади Києва з 1841 р.² В працях В.Щербини, присвячених історії Києва в першій половині XIX ст. відображено зростаюче значення благодійної діяльності, у тому числі в медичній сфері.³ Сучасні дослідники також зробили вагомий внесок у з'ясування засобів і методів бороть-

би з епідеміями (Л. Жуковський,⁴ М. Оборін⁵), виокремлення ролі благодійних закладів в сфері суспільної опіки (Ф. Ступак),⁶ опис приватних аптек Гейтера, Бунге та ін., Київської казенної аптеки (В. Ковалинський),⁷ дослідження народної медицини у XIX ст. (Т. Козаченко),⁸ лікарні університету Св. Володимира у Києві (Ю. Шемета)⁹ та інших лікарень міста (М. Бойчак, Р. Лякина).¹⁰

Заклади медицини наприкінці XVIII ст. поділялись на державні та приватні. Державні натомість мали цивільну та військову підпорядкованість. Серед державних установ охорони здоров'я існували ті, які фінансувались з державного бюджету та бюджетів самоврядних структур.

Першорядного значення держава надавала медичній опіці над військовою сферою. Пріоритетність турботи визначалась наявністю медичних кадрів та державними інтересами, які охоплювали насамперед очільників

⁴ Жуковський Л. З історії епідемії холери в Києві 1847 року / Л. Жуковський // Агарт. – 1996. – № 4. – С.70 – 71.

⁵ Оборін М. Погляд на лікування хворих на чуму і профілактику її в Україні та в Росії у XVIII столітті / М.Оборін // Агарт. – 1998. – № 9/10. – С. 66 – 71.

⁶ Ступак Ф. Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / Ф. Я. Ступак. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 269 с.

⁷ Ковалинський В. Київські мініатюри. – Вип. 6: Київ аптечний. – К., 2007. – 622 с.

⁸ Козаченко Тетяна. Народна медицина українців у дослідженнях польських етнографів XIX століття // Етнічна історія народів Європи. – № 40. – К., 2013. – 168 с. – с.85-91.

⁹ Шемета Ю. М. Документи з історії початкового облаштування Університету Св.Володимира: опис лікарні та її майна (1834 р.) / Ю.М.Шемета // Соціальна історія. – 2009. – Вип. V. – с.130-135. – с.135. (24 хворих перебувало).

¹⁰ Бойчак М. П. Лякина Р. Н. Госпитали стародавнього Києва и их лечебники. – К.: Мединформ, 2013. – 131 с.

¹ Де ля Фліз Д. П. Альбоми = Д. П. Де ля Флиз. Альбоми = D. P. De la Flise. Les Albums: [в 2 т.] / НАН України, Ін-т укр. археології та джерелознавства імені М. С. Грушевського [та ін.]; [редкол.: П. Сохань (голова) та ін.]. – Київ: [б.в.], 1996–1999. – (Етнографічно-фольклорна спадщина). Т. 2. – 1999. – 687 с. : іл.

² Пантюхов І. Причини болезней Киевлян. К.: Киевская губернская типография, 1877. 64 с.

³ Щербина В. Київ в 20-х роках XIX ст. // Україна. – 1925. – Кн. 3. С. 112-119.

монархії та військову сферу. Саме про це свідчать наступні цифри: якщо на початку XVIII ст. в Росії було всього до 150 іноземних докторів і лікарів, то в 1802 р. усього налічувалося 1519 лікарів; з них: в армії – 422, у флоті – 218, у лікарських управах, карантинах, шпиталях – 879. Крім того, були ще вільнопрактикуючі лікарі, але їх кількість невідома.¹

Губерніальна реформа 1775 р. посприяла створенню нової системи допомоги бідним і потребуючим, що об'єднала заклади громадської опіки і медичної допомоги. Це були спеціальні державні заклади – прикази громадської опіки.² У той же час запроваджувались посади повітових лікарів. За виконанням професійних обов'язків лікарів спостерігала Медична колегія (1763-1803 рр.). В 1799 р. структура колегії містила п'ять відділень: перше відповідає за медичну науку, друге – за генеральні суходільні та морські шпиталі, державні (казенні) аптеки, медично-хірургічні академії; третє – за воєнну медицину; четверте – за цивільну лікарську частину; п'яте – за кадри медицини. З ініціативи О.І.Васильєва – Головного директора Медичної колегії 1797 р. в кожній губернії створено лікарські управи.³

У Київській губернії також утворено Київську лікарську управу (з 1803 р. у підпорядкуванні Міністерства внутрішніх справ), в якій на липень 1798 р. працювали інспектор колезький радник Іван Брозин, оператор колезький асесор Остап Яновський, акушер доктор Опанас Масловський.⁴ У повітових містах медичним обслуговуванням населення займалися штаб-лікарі, лікарські учні, бабки-повитухи. Зокрема, у Києві лікарські послуги надавали: штаб-лікар Розлач Семен, лікарські учні Остап Переваленко, Андрій Ташенко, бабки-повитухи Анна Недерлей, Дарія Григоровичева; у Василькові – лікар Василь Кладкевич, лікарські учні Василь Хоменко, Василь Збиковський, бабка-повитуха Єфросинія Каневська; у Богуславі – лікар Орловський, лікарські учні

Йосько Гершкович, Федір Ралинський, бабка-повитуха Агафія Скрибицька; у Сквирі – лікар Андрій Аридт, лікарські учні Казимир Грушецький, Матвій Вальський, бабка-повитуха Дарія Арнотова; у П'ятигірці – лікар Іван Френберх, лікарські учні Вензель, Кипріян Хлоп, повивальна бабка – вакансія; у Липовці – лікар Геннуш, лікарські учні Яків Горбанів, Антін Несельський, бабка-повитуха – вакансія; у Махнівці – лікар Романовський, лікарські учні Франциск Андраченко, Волько Йосьович, бабка-повитуха Варвара Калина; в Умані – лікар Гофман, лікарські учні Добровольський, Абрам Замалович, бабка-повитуха Сарра Гершвельд; у Катеринополі – лікар Олександр Графенгорст, лікарські учні Петро Доброницький, Григорій Ксенжич, бабка-повитуха – вакансія; у Чигирині – лікар Ілля Аморенський, лікарські учні Петро Никитич, бабка-повитуха – вакансія; у Черкасах – лікар Осокоровський, лікарські учні Андрій Фульда, Іван Лебський, бабка-повитуха Ребен Браславка; у Радомишлю – лікар Ромбах, лікарські учні Сржаневський, Іван Нарбутович, бабка-повитуха – вакансія.⁵ Проблеми із кадровим забезпеченням існували у сфері акушерства, оскільки вакантними залишалися посади бабок-повитух у П'ятигірці, Липовці, Катеринополі, Чигирині, Радомишлю.

Лікарі, як і священники чи вчителі десятиліттями працювали на тих же посадах, віддаючи улюбленій професії усі свої сили та вміння. Саме такі риси виявив лікар міста Махнівки Романовський, який і у 1807 р. працював повітовим штаб-лікарем.⁶ Саме цьому лікарю довелося засвідчити смерть власника с. Жежелів Антонія Цадера.⁷ У 1811 р. в Махновському повіті був штаб-лікар, який засвідчив повну сліпоту дворового чоловіка Наума, який прислужував Людвіку Мазаракі в селі Хажині Махновського повіту Київської губернії.⁸ Ще довше на посаді повітового лікаря

¹ Мирский М. Б. Очерки истории медицины в России XVI-XVIII вв. Владикавказ, 1995. 170 с. С.114.

² Там само. С. 115.

³ Мирский М. Б. Очерки истории медицины в России XVI-XVIII вв. Владикавказ, 1995. С.117.

⁴ ЦДІАК. – Ф.533. – Оп.1а. – Спр.51. – Арк.113.

⁵ ЦДІАК. – Ф.533. – Оп.1а. – Спр.51. – Арк.113зв.-114.

⁶ ДАЖО. – Ф.601. – Оп.1. – Спр.61. – Арк.5.

⁷ Губицький Л., Мельник Г. Трикутник визиску: держава, поміщик, кріпак (за матеріалами історії села Жежелів к. XVIII – XIX століття). // Країзнавство. – 2012. – №2. – С.60.

⁸ ДАКО. – Ф.280. – Оп.2. – Спр.1269. – Арк.640.

у Василькові працював Василь Кладкевич, який на 1816 р. мав звання штаб-лікаря.¹

На 1830 р. ситуація із лікарями Київської губернії змінилася, оскільки до медпрацівників на державних посадах долучилися медики, що здійснювали вільну практику. Із звіту Київського воєнного губернатора Б.Княжнина відомо, що усі повітові міста мали штатних лікарів, а також 48 лікарів в губернії, що заробляли за рахунок вільної практики.²

Вагомого значення держава та органи місцевого самоврядування надавали будівництву та обслуговуванню військових шпиталів. Наприкінці XVIII століття в Російській імперії діяло постійних 13 сухопутних і 7 морських, не рахуючи тимчасових військових шпиталів, які створювали під час війн.³ Серед них Київський шпиталь заснований 1755 р. був стратегічним об'єктом, тому його у 1820 р. охороняв військовий караул із 14 осіб.⁴ Виключного значення «гоубшпиталь» здобув, оскільки в ньому перебувало до 2000 осіб.⁵ Над окремими категоріями закладів військової здійснювали охорону. Так, у тому ж 1820 р. Київський «умиротворний будинок» охороняв військовий караул, що складався з 18 осіб.⁶ Серед богоугодних закладів Києва також функціонував будинок інвалідів для відставних штаб і обер-офіцерів та нижніх чинів.⁷

У Київській губернії з кінця XVIII ст. діяли цивільні шпиталі. Зокрема, в Києві діяла лікарня Києво-Печерської Лаври, лікарня Приказу суспільної опіки (створена 1782 р.), Кирилівська лікарня (з 1803 р.), лікарні медичного факультету університету Святого Володимира (з 1841 р.).⁸ У лікарні Київського приказу суспіль-

ної опіки, міській богадільні, міській лікарні на 80 осіб, для божевільних на необмежену кількість людей⁹ на початку XIX століття лікували десятки хворих, як цивільних, так і військових.¹⁰ Лікарні цивільного відомства обслуговували й військових. Так, 1803 р. в лікарню Київського приказу суспільної опіки потрапив відставний Київського батальйону Р.Іванов.¹¹ Медичне обслуговування ставало можливим завдяки державному фінансуванню, а також благодійним внескам. Так, того ж 1803 р. колезький асесор Филипов заповів із заборгованих йому губернським секретарем Бендерським 2450 крб., з яких 1450 крб. для студентів київської академії, а 1000 крб. – на лікарню.¹²

Громади повітових міст також долучалися до створення та турботи за лікарнями. Так, у Черкасах магістрат з міських сум фінансував функціонування місцевого лазарету у 1800 р.¹³ У 1801 р. в місті Умань діяло п'ять єврейських та дві руських богадільні.¹⁴ Значення міських лікарень зростало, особливо, у періоди війн. Так, Таращанська міська «богадільня» стала в нагоді 1812 р., в якій лікувалися поранені військові.¹⁵ В умовах французько-російської війни 1812 р. місцева влада вдавалася до найму приватних будівель для облаштування шпиталів. Саме так діяла міська влада Сквири: в найм взяли будинок шляхтича Івашкевича.¹⁶ За обставин, коли місцева влада вдавалася до продажу медичних приміщень, відчувалася нестача медичних площ, як це відбулось 1811 р. у Василькові.¹⁷ У вказаному повітовому центрі не лише не відмовилися взагалі від лікарні, а навпаки дбали про її ремонт та відновлення.¹⁸

У медичних закладах київського приказу суспільної опіки засвідчено високу смертність 1836 р.¹⁹ Опосередковано про рівень смертності свідчать дані 1850 р. про відставних

¹ ДАКО. – Ф.1. – Оп.295. – Спр.4587. – Арк. 1.

² ЦДІАК. – Ф.533. – Оп. 2. – Спр. 606. – Арк. 98.

³ Мирский М.Б. Очерки истории медицины в России XVI-XVIII вв. Владикавказ, 1995. С. 118.

⁴ ЦДІАК. – Ф. 533. – Оп. 5. – Спр. 31. – Арк. 13 зв.

⁵ Щербина В. Київ в 20-х роках XIX ст. // Україна. – 1925. – Кн. 3. – С.114.

⁶ ЦДІАК. – Ф. 533. – Оп. 5. – Спр. 31. – Арк. 13 зв.

⁷ Щербина В. Київ в 20-х роках XIX ст. // Україна. – 1925. – Кн. 3. – С.114.

⁸ Губицький Л.В., Мельник Г.М. Київська губернія в умовах епідемій кінця XVIII – середини XIX ст. // Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції : Суспільно-політичні процеси в умовах пандемії: особливості та виклики (Київ, 16 квітня 2021 року). – К., 2021. – С.137.

⁹ Щербина В. Київ в 20-х роках XIX ст. // Україна. – 1925. – Кн. 3. – С.114.

¹⁰ ЦДІАК. – Ф.533. – Оп. 1. – Спр. 473. – Арк. 1.

¹¹ ЦДІАК. – Ф.533. – Оп. 1. – Спр. 171. – Арк. 1.

¹² ЦДІАК. – Ф.533. – Оп. 1. – Спр. 207. – Арк. 1.

¹³ ДАКО. – Ф.1. – Оп.295. – Спр.1384. – Арк. 1.

¹⁴ ЦДІАК. – Ф. 533. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 10 зв.

¹⁵ ДАКО. – Ф.1. – Оп.295. – Спр.3703. – Арк. 1.

¹⁶ ДАКО. – Ф.1. – Оп.295. – Спр.3691. – Арк. 1.

¹⁷ ДАКО. – Ф.1. – Оп.295. – Спр.3332. – Арк. 1.

¹⁸ ДАКО. – Ф.1. – Оп.295. – Спр.4758. – Арк. 1.

¹⁹ ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 68. – Спр. 158. – Арк. 1.

солдат («нижніх чинів») та солдаток у Київській губернії. Так, відставних солдат в губернії налічувалося 7756, а солдаток було 12142.¹ Тобто, солдат у відставку йшло майже удвічі менше, ніж їх жінок, які доживали до такого ж віку. Тому держава намагалася хоча б мінімально забезпечити колишніх військових, які зазнали поранень, зокрема в київському інвалідному домі перебувало 67 відставних, а в богадільні 42 відставних, а ще 4 в лікарні поміщика Понятовського.² Такою ж високою була смертність і серед селянства, особливо, серед дітей. Тому показовою є філантропічна позиція деяких поміщиків. Згідно із звітом Київського цивільного губернатора І.Фундуклея за 1850 р. в губернії засвідчено факти турботи поміщиків великих маєтків про здоров'я селян, яким надано право користуватися приватними лікарнями, що фінансувалися економіями.³ Зокрема, у Київському повіті нараховувалося 3 лікарні. У лікарні м.Бородянка лікувалося 84 чоловіків, 75 жінок за кошти поміщика Понятовського на суму 156 крб.; у лікарні м.Кагарлик відповідно – 274 та 56, за кошти поміщика Трощинського – 361 крб.; у лікарні м.Ржищів відповідно – 56 та 21, за кошти поміщика графа Дзялинського – 180 крб.

У Васильківському повіті в лікарні м.Білої Церкви лікувалося 1200 чоловіків, 1300 жінок за кошти поміщиків графів Браницьких на суму 9000 крб.

Одинадцять лікарень працювало у Таращанському повіті. Так у лікарні м.Ставище лікувалося 529 чоловіків, 204 жінок за кошти поміщиків графів Браницьких на суму 1206 крб.; у лікарні с. Високого лікувалося відповідно – 5 та 4 за кошти поміщика Тарновецького – 4 крб.; у лікарні с.Скибинці – 35 та 22 за кошти поміщика Мадейського – 32 крб.; у лікарні с.Ганайки – 3 та 5 за кошти поміщика Абрамівича – 3 крб.; у лікарні м.Тетіїв – 8 та 12 за кошти поміщика Даровського – 7 крб.; у лікарні с. Кашперівка – 10 та 9 за кошти поміщика Свейковського – 14 крб.; у лікарні м.П'ятигори – 6 за кошти поміщика Рогозинського – 3 крб.; у лікарні с. Дубрівка – 19 та 9 за кошти

поміщика Меленевського – 15 крб.; у лікарні м.Животів – 7 та 4 за кошти поміщиці Красовської – 5 крб.; у лікарні с.Черепин – 3 та 5 за кошти поміщика Єзерського – 4 крб.; у лікарні м.Кошевата – 32 та 27 за кошти поміщика Млодецького – 50 крб.

У Канівському повіті функціонувало 6 лікарень. У лікарні м. Богуслав лікувалося 370 чоловіків, 285 жінок за кошти поміщиків графів Браницьких на суму 3275 крб.; у лікарні м.Корсунь і при ній богадільні відповідно – 317 та 269 за кошти поміщика князя Лопухіна – 315 крб.; у лікарні м. Таганча – 334 та 119 за кошти поміщика Понятовського – 453 крб.; у лікарні м.Шендерівка (при ній інвалідний дім) – 191 та 181 за кошти поміщика Понятовського – 372 крб.; у лікарні м.Стеблів – 98 та 57 за кошти поміщика Головинського – 155 крб.

Звенигородський повіт також відзначився наявністю 6 лікарень: у лікарні с.Чижів лікувалося 73 чоловіків, 36 жінок за кошти поміщиці графині Потоцької на суму 310 крб.; у лікарні м.Шпола лікувалося відповідно – 107 та 103 за кошти поміщика генерал-майора Орлова – 437 крб.; у лікарні с.Козацьке – 341 та 318 за кошти поміщика дійсного статського радника Фундуклея – 1230 крб.; у лікарні м. Вільшана – 407 та 408 за кошти поміщиків графів Браницьких – 1411 крб.; у лікарні с.Кирилівка – 207 та 119 за кошти поміщиків спадкоємців поміщика Енгельгардта – 438 крб.; у лікарні м.Калигірка – 198 та 164 за кошти поміщика Лопухіна – 514 крб.

Три лікарні існувало також у Чигиринському повіті. У лікарні с.Головків лікувалося 171 чоловік, 71 жінка за кошти поміщика дійсного статського радника Фундуклея на суму 1000 крб.; у лікарні м.Кам'янка відповідно – 172 та 52 за кошти поміщиків Давидових – 1500 крб.; у лікарні с.Турії – 145 та 112 за кошти поміщиків спадкоємців надвірного радника Лопухіна – 1200 крб.

У Уманському повіті діяло 2 лікарні: у лікарні м.Тальне лікувалося 441 чоловік, 245 жінок за кошти поміщиці генеральші Нарішкиної на суму 2500 крб.; у лікарні м.Буки лікувалося 32 чоловіків, 10 жінок за кошти поміщика князя Любомирського на суму 100 крб.

¹ ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 8120. – Арк. 16 зв.

² Там само. – Арк. 16 зв.

³ Там само. – Арк. 21 зв., 67-68.

Крім того, у Черкаському повіті було засновано 7 лікарень. У лікарні м.Городище лікувалося 342 чоловіки, 664 жінки за кошти поміщика князя Воронцова на суму 2815 крб.; у лікарні м.Мошни лікувалося відповідно – 150 чоловіків, 58 жінок за кошти поміщика князя Воронцова – 1025 крб.; у лікарні с.Ксаверівка відповідно – 65 ч. та 85 ж. за кошти поміщика графа Потоцького 250 крб.; у лікарні м. Сміла відповідно 1253 та 261 за кошти поміщиці графині Бобринської – 5000 крб.; у лікарні м. Межиріччя відповідно – 85 та 106 за кошти поміщиці княгині Багратіон – 118 крб.; у лікарні с. Матусів відповідно – 40 та 54 за кошти поміщика генерал-майора Орлова – 135; у лікарні с.Мліїв при цукровому заводі відповідно – 420 та 80 за кошти Одеського 1 гільдії купця Яхненко – 2520 крб.

П'ять лікарень було створено у Радомишльському повіті. Зокрема, у лікарні м.Іванків лікувалося 43 чоловіків, 30 жінок за кошти поміщика князя Любомирського на суму 410 крб.; у лікарні м.Хабне лікувалося відповідно – 380 чоловіків та 320 жінок за кошти поміщиці княгині Радзивілл – 1200 крб.; у лікарні с. Хапів відповідно – 90 та 60 за кошти поміщиків графів Браницьких – 90 крб.; у лікарні м. Чорнобиль відповідно – 87 та 93 за кошти поміщиці графині Пален – 461 крб.; у лікарні м. Горностайпіль відповідно – 48 та 51 за кошти поміщиці графині Мнишек – 247 крб.

У Липовецький повіт працювало 3 лікарні. У лікарні м.Іллінці лікувалося 99 чоловіків, 101 жінка за кошти поміщика графа Плятера на суму 315 крб.; у лікарні м.Дашів відповідно – 130 ч., 140 ж. за кошти поміщиці графині Потоцької – 450 крб.; у лікарні с.Ситківці відповідно – 117 ч., 137 ж. за кошти поміщиків графів Потоцьких – 485 крб.

Три лікарні було створено у Сквирському повіті. У лікарні с.Верхівня лікувалося 256 чоловіків, 136 жінок за кошти поміщиці Ганської на суму 1767 крб.; у лікарні м.Вчорайше лікувалося відповідно – 86 чоловіків, 57 жінок за кошти поміщика Понятовського – 600 крб.; у лікарні м.Ружин відповідно – 15 та 19 за кошти поміщиці Челищевої – 47 крб.

У Бердичівському повіті існувала одна лікарня. Так у богадільні м. Бердичів лікува-

лося 284 чоловіки, 252 жінки за кошти єврейської громади на суму 4005 крб.

У 1850 р. в повітах Київської губернії працювала 51 приватна лікарня, де лікувалося 9865 чоловіків, 7007 жінок, на що витрачено 48190 крб. або по 2,86 крб. на кожного хворого. Найбільше приватних лікарень було в Таращанському повіті, найбільше хворих – 2500 осіб обслужили в лікарнях Васильківського повіту, найкрупніший меценатський внесок на одну лікарню здійснили графи Браницькі на потреби Білоцерківської лікарні.

Відкриття нових лікарень та забезпечення їх кваліфікованими кадрами стало можливим завдяки залученню іноземних фахівців, підготовки власних лікарів, що практикувалися як лікарські учні, а також відкриття медичного факультету Київського університету. Кількість медиків постійно зростала, але їх було недостатньо для обслуговування населення, численність якого зростала. Так, в 1850 р. в Київській губернії налічувалося 94 лікарі, у том числі 26 на службі, 6 при маєтках з правом державної служби, 3 ветеринарних. Протягом року лікарями здійснено 623 розрізи людських трупів для підготовки судово-медичних висновків.¹ Цінний досвід серед студентів медичного факультету Київського університету в середині 1850-х років здобував колишній учень Білоцерківської гімназії (1847-1848 р.) Юзеф-Аполінарій Ролле – відомий лікар та історик.²

Місцеві лікарі усіма відомими способами і методами боролися із хворобами. Зокрема, в 1850 р. в повітах Київської губернії повсюдно засвідчено поширення лихоманки, часто із ускладненнями; кривавим проносом хворіли 569 осіб, з яких 116 померли (в повітах Київському, Таращанському, Канівському та Радомишльському найбільше в липні та серпні); цингою – в Уманському повіті з березня було 169 хворих, лише 1 помер; скарлатиною – в Сквирському повіті захворіли 128, померло 41; віспою, що проявилася в середині літа, в Київському та Звенигородському повітах, захворіло 222, з них померло 24; кір був в

¹ ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 8120. – Арк. 20 зв.

² Подолинний А. Тарас Шевченко і Вінниччина. Іменник словник. – Вінниця: Едельвейс і К., 2012. – С.74.

повітах Київському, Васильківському, Таращанському, Черкаському, Чигиринському і Радомишльському, ним захворіло 795, померло 138. Простудною лихоманкою 38 осіб захворіло, померло 3.¹ Тобто, найбільшою загрозою для населення губернії у вказаний рік були кір та кривавий пронос.

Задля подальшого зростання ефективності системи охорони здоров'я на початку 1850-х років створили Комітети громадського здоров'я в губернських та повітових містах, у тому числі в Київській губернії.²

Перша та стаціонарна медична допомога ставала можливою як через наявність лікарів, так і через доступність ліків. Продажем та забезпеченням лікувальними засобами та речовинами займалися аптекарі (фармацевти) та знахарі-травники. Справа утримання аптек була дорогою та пов'язаною із володінням аптекарями спеціальними фармацевтичними знаннями. Уже в 1770 р. в Києві мешкало до 100 німців і один із них – Бунге – утримував аптеку.³ Приватна ініціатива зі створення аптек потребувала дозволу держави. Так, 1799 р. аптекар Трипольський виступив з ініціативою відкриття аптеки у м.Шпола Звенигородського повіту Київської губернії.⁴ Держава погодилася на відкриття аптеки у м.Умані і в 1801 р. цей фармацевтичний заклад уже діяв в повітовому центрі.⁵

Процес створення аптек був затребуваний і на 1830 р. Київський воєнний губернатор Б.Княжнин засвідчив, що для відпуску медикаментів в губернії діяло 28 аптек, серед яких одна казенна (державна), а друга Приказу суспільної опіки».⁶ Через двадцять років – у 1850 р. Київський цивільний губерна-

тор І.Фундуклей стверджував про зростання кількості аптек в губернії, зокрема: «36 приватних аптек, одна – Приказу суспільної опіки, одна – казенна (державна).⁷ Тобто, протягом 20 років в губернії численність фармацевтичних закладів зросла на 8 одиниць. Аптекарям доручалися специфічні завдання. Зокрема, київському аптекареві Сегету міська адміністрація близько 1850 р. наказала зробити цілу низку аналізів води різноманітних криниць Печерська з метою виявити шкідливі речовини у воді.⁸

Із зростанням кількості населення міст однаково важливими факторами ставали не лише наявність медичних закладів та фахівців, але й поширення й дотримання норм громадської гігієни. Як помітив І.Пантюхов, у середині XIX століття в найгірших санітарних умовах знаходилось київське туземне міщанське і селянське населення та євреї.⁹ Серед головних причин вказаного становища названо гірші в санітарному відношенні зайняті ними місцевості, бідність, неосвіченість. Натомість, в кращих умовах мешкало православне населення центральних частин міста Києва, і врешті, в достатньо хороших – освічене православне населення центральних частин міста, католики і лютерани, які могли собі забезпечити гідне життя та умови через вищі прибутки, освіту та спосіб життя.

Таким чином, у Київській губернії наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. приказа, воєнна та приватна медицини відігравали значну роль у справі збереження здоров'я населення та в процесі створення перших лікарень, аптек і спеціальних медичних навчальних закладів.

¹ ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 8120. – Арк. 21 зв.

² ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп.1. – Спр.9771. – Арк. 1.

³ Пантюхов І. Причины болезней Киевлян. – К.: Киевская губернская типография, 1877. – С.21.

⁴ ДАКО. – Ф.1. – Оп.336. – Спр.127. – Арк. 1.

⁵ ЦДІАК. – Ф. 533. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 10 зв.

⁶ ЦДІАК. – Ф.533. – Оп. 2. – Спр. 606. – Арк. 98.

⁷ ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 8120. – Арк. 20 зв.

⁸ Пантюхов І. Причины болезней Киевлян. – К.: Киевская губернская типография, 1877. – С.8.

⁹ Там само. – С.18, 41.